

Gita Leitlande

Stoicisms cauri gadsimtiem

Stoicisma filosofija ir bijusi zināma visu paaudžu filosofiem cauri gadsimtiem kopš tās rašanās antīkajā Grieķijā līdz mūsdienām. Stoicisma filosofijas rašanās datējama ap 300. gadu p. m. ē., un, tāpat kā citas antīkās filosofijas skolas – Platona, Aristoteļa, Epikūra, kiniķu un skeptiķu –, Rietumu filosofiskajā domā tā ir atstājusi neizdzēšamu iespaidu. Kāds ir šis iespaids? Kas no oriģinālās, antīkās domas ir paņemts, izmantots un bijis vērtīgs, noderīgs citu domātāju idejās un pasaules uzskatos, bet kas – kritizēts?

Šie jautājumi aptver ļoti plašu spektru gan hronoloģiski (vairāk nekā divus tūkstošus gadu), gan arī analizējamo autoru ziņā, ņemot vērā stoicisma pazīstamību Rietumu filosofiskajā domā. Stoicisma pētnieks Kristofers Bruks (*Christopher Brooke*) atzīst, ka visaptverošu un sistemātisku pārskatu par stoicisma ietekmi ir gandrīz neiespējami uzrakstīt, jo apjoms ir milzīgs (Brooke, 2012, xvii). Jāņem arī vērā, ka ne visi autori, kuri iedvesmojušies no stoicisma filosofijas nostādnēm, ir atklāti to atzinuši. Tāpēc ir jāpatur prātā divi riski: pirmais – vēlēšanās saskatīt stoicisms visur, kur ir runa, piemēram, par determinismu, vēlamību kontrolēt emocijas vai vienaldzīgumu pret ārējiem labumiem; savukārt otrs – pieiet šādi analīzei pārāk strikti, tādējādi izslēdzot “interesantas ietekmes, līdzības un sakritības” (Maurer, 2017, 254).

Raksta mērķis ir filosofiskas mācības vēsturiskās gaitas izpēte. Ņemot vērā plašo hronoloģisko un autoru spektru, raksta mērķis ir īstenots, izceļot deviņus faktorus, kuru kopums ataino stoicisma gaitu cauri gadsimtiem (un ieskatam tiem pievienojot atsevišķus izteiksmīgus piemērus).

Zēnona mantojums

Zēnons no Kitijas (*Zējōn ho Kitieus*, 344–262 p. m. ē.) – stoicisma dibinātājs –, pirms izveidoja savu filosofisko skolu, vairāk nekā 20 gadus Atēnās studēja filosofiju pie dažādu filosofisko skolu pārstāvjiem. To vidū bija gan pārstāvis no kiniķu skolas, kura ietekmējusi Zēnona ētiku, gan dialektiķi, pie kuriem Zēnons nostiprināja savas loģikas zināšanas, gan arī Platona (*Platōn*) sekotāji, no kuriem Zēnons apguva Platona un

Aristoteļa (*Aristotelēs*) mācības, tai skaitā metafiziku (Diogen, 1995, 271–272 [7.2–7.4]). Rezultātā izveidoto stoicisma mācību, lai arī primāri sokrātisku, var uzskatīt par dažādu antīkās Grieķijas filosofisko skolu strāvojumu kompilāciju. Zēnona fizikā, piemēram, ir saskatāmas ietekmes no Platona “Tīmaja”, Hērakleita (*Hērakleitos*), arī pirmssokrātiķiem Anaksimena (*Anaximenes*) un pitagoriešiem (Salles, 2009, 3). Tomēr, neskatoties uz acīmredzamām ietekmēm no citām filosofiskajām skolām, Zēnona izveidotais kopums ir jauna, oriģināla filosofiskā mācība.

Zēnona mantojuma īpatnība ir tā, ka viņš ir “vairāk iedvesmotājs, ne sistemātiskas mācības rakstītājs” (Sedley, 2003, 13). Atšķirībā, piemēram, no Platona vai Aristoteļa skolām, stoiķiem skolas dibinātāja rakstītais materiāls nav sava veida skolas filosofiskās mācības kanons. Par stoicisma mācības nozīmīgāko sistematizētāju ir uzskatāms Hrīsips (*Khrusippos*), stoiķu skolas trešais vadītājs. Piemēram, Diogēns no Lāertas (*Diogenēs ho Lāertios*) ir pierakstījis šādu leģendu: Hrīsips esot teicis, ka vēlas “apgūt tikai dogmas, bet tām pamatojumu viņš piemeklēs pats” (Diogen, 1995, 328 [7.179]). Tā ir diezgan savdabīga pieeja, sistematizējot jau esošu mācību: veidot citu argumentāciju, kā to pamatot. Taču tas atspoguļo Zēnona mantojuma īpatnību, ja Hrīsips izmantoja tikai Zēnona atstātā materiāla pamatidejas.

Avoti liecina, ka turpmākie stoicisma skolas vadītāji un sekotāji (līdz filosofiskās skolas (institucionalizētā veidā) pastāvēšanas beigām Atēnās ap 86. gadu p. m. ē.) turpināja mācību attīstīt un interpretēt, tostarp atsakoties no atsevišķiem stoicisma doktrīnas aspektiem (Sedley, 2003, 25). Stoicisma filosofija tiek uzskatīta par dominējošo hellēnisma periodā (Sedley, 2003, 11), t. i., laikā no skolas izveidošanās līdz tās pastāvēšanas (institucionalizētā veidā) beigām.

Arī pēc tam, kad Roma nomaina Atēnas kā filosofisko centru, un līdz mūsu ēras otrā gadsimta beigām stoicismam joprojām ir plašs sekotāju loks, tomēr to nevar uzskatīt par vienotu grupu. Saturiski šajā periodā stoicisma mācība tiek izmantota eklektiskāk nekā iepriekš, izplatīts ir uzskats, ka bez radošuma. To var saistīt ar mācības pielāgošanu Romas sociokulturālajām aktualitātēm, jo viena joma, kas šajā periodā tiek izvērstā mācībā, ir praktiskā ētika jeb filosofiskās mācības piemērošana dzīvē (Reydams-Schils, 2017, 17–18; Gill, 2003, 33–50). Mūsu ēras otrā gadsimta beigās tiek uzskatītas par laiku, kad beidzas stoicisma aktīvais periods, t. i., kad bija cilvēki, kas sevi sauca par stoiķiem, un mācība tika attīstīta. Stoicisma gaita cauri gadsimtiem turpinās bez atklātiem un aktīviem mācības attīstītājiem un aizstāvjiem.

Stoicisma lasījumu ietekmē arī mācības trīs daļas: ētika, fizika jeb kosmoloģija un loģika (kas iedalās teorētiskajā un praktiskajā ētikā, fizikā un loģikā). Lai arī ētika un tās postulātu piemērošana dzīvē tiek

uzskatīta par primāro stoicisma fokusu, gadsimtu gaitā dažādi autori ir atraduši noderīgas idejas gan savam laikam attīstītajā loģikā, gan fizikā. Antīkajā pasaulē stoicismam bija reputācija kā mācībai, kas ir visrūpīgāk izstrādātā sistēma, pat “monolītisks dogmatisms” (Brooke, 2012, xviii). Šajā rakstā kā stoicisma ietekme tiek vērtēta jebkuras stoicisma mācības daļas vai šo daļu kombināciju izmantošana citu autoru darbos, nekonzentējoties uz autoriem, kas skata stoicismu kā sistēmu.

Kā šie stoicisma pamati ietekmēja mācības turpmāko gaitu? Zēnona mantojumam ir divas īpatnības. Pirmā – viņa kā skolas dibinātāja sarakstītie darbi neveido mācības kanonu, nav viena autora interpretējamā pamatteksta par to, kas ir stoicisms. Otrā ir mācības raksturs, kas ietver kompilāciju no dažādām filosofiskām nostādnēm. Tas aktualizē jautājumu, vai vispār ir tāds stoicisma mācības kodols, uzskati, kam visi aktīvā perioda stoiķi piekrīt. Ir pētnieki, kas, atbildot uz šo jautājumu, mēģina identificēt šādas caurstrāvojošas, tikai stoicismam specifiskas nostājas. Piemēram, “raksturīgākā stoiķu tēze no visām: ķermeniskās un ārējās priekšrocības, tādas kā veselība un bagātība, nav labais, bet, no otras puses, tās ir dabiski objekti, pēc kā tiekties” (Sedley, 2003, 10). Nereti pētniekiem šīs nostājas atšķiras, t. i., nav vienotas izpratnes. Ņemot vērā raksta mērķi, piemērotāka ir plašāka atvērtība dažādām stoicisma izpausmēm. Šādu pieeju pamato autori, kas norāda, ka arī hellēnisma periodā stoiskā doma attīstījās: “Zēnona dibināta, spēcīgi identificējama ar Hrīsiņu, bet iekļaujoša arī plašu spektru citu filosofu.” (Sellars, 2017, 3) Šādas izpratnes atbalstītāji atzīst, ka arī mūsdienās “speciālistu vidū nepastāv ortodoksāls antīkā stoicisma lasījums” (Inwood, 2003, 4). Pētot stoicisma vēsturisko gaitu, rakstā ir izmantota šī plašākā pieeja stoicisma mācības interpretācijai, neizceļot kādu konkrētu uzskatu vai uzskatu kopumu, tikai kura pieņemšana ir identificējama ar unikāli stoisko.

Kurš stoicisms?

Tas, kā stoicisms ir izprasts cauri gadsimtiem, ir cieši saistīts ar stoiķu rakstisko mantojumu, ne tikai ar to, kādi teksti vispār ir tapuši, bet arī ar to, kādi teksti tiek izmantoti informācijas gūšanai un kādi ir pieejami. Viennozīmīgi būtiskāko ietekmi stoicisma lasījumā ir atstājis tas, ka tikai Romas stoiķu rakstītais ir saglabājies daudz maz pilnā, vismaz saistītā formā. Savukārt viss rakstiskais mantojums, kas tapis hellēnisma periodā, stoicisma ziedu laikos, ir zudis vēstures līkločos vai saglabājies atsevišķu vēlāku autoru citētos fragmentos un ideju pārstāstos (Sellars, 2006, 25). Protams, izpratne par stoicismu būtu citāda, ja hellēnisma perioda darbi būtu saglabājušies un pieejami lasītājiem, jo īpaši ņemot vērā, ka pašlaik pieejamajā materiālā Romas stoiķi savos darbos vairs nepievērsās

filosofijas kā sistēmas vai stoicisma mācības izkopšanai, bet gan mācībai piegāja eklektiskāk.

Viduslaiku Eiropā izmantotais materiāls, lai iepazītos ar stoicismu, bija vēl ierobežotāks. Eiropas rietumos, kur dominēja latīņu valoda, galvenokārt tika izmantoti latīņu valodā tapušie Lūcija Annēja Senekas (*Lucius Annaeus Seneca*) darbi, kā arī Marka Tullija Cicerona (*Marcus Tullius Cicero*) atstāsti par stoiķu nostājām. Rezultātā Seneka tika slavīnāts kā labākais morāles filsofs (piemēram, Guilfooy, 2017, 90, 94) ne tikai stoicisma kontekstā. Savukārt Bizantijā, kur dominēja grieķu valoda, klosteros tika izmantota grieķiski sarakstītā Epiktēta (*Epiktētos*) “Rokasgrāmata”. Ir saglabājušās veselas trīs redakcijas adaptētam “Rokasgrāmatas” tekstam, kas pielāgots kristiešu mūku vajadzībām (kurās grieķu filsofu vārdi aizstāti ar kristiešu svēto vārdiem, svītrotas stoicisma mācības detaļas, kas nesaderas ar kristietību, u. tml.). Pastāv pieņēmums, ka līdz 1300. gadam Bizantijas pasaulē adaptētās “Rokasgrāmatas” versijas bija labāk zināmas nekā oriģinālā versija (Boter, 1999, xv, 157–163).

Renesansē tika “atgūti”, tulkoti un plašāk izplatīti gandrīz visi tie stoicisma oriģināldarbi, fragmenti un atstāsti, kas mums ir pieejami šodien. Diogēna no Lāertas pirmais tulkojums latīniski parādījās 1433. gadā, Epiktēta “Rokasgrāmata” 1450. gadā, bet Marka Aurēlija (*Marcus Aurelius*) darbs “Pašam sev” pirmoreiz pārtulkots latīniski tikai gadsimtu vēlāk, 1559. gadā (Palmer, 2017, 125–129). Būtiski, ka, fiziski atgūstot tekstus, renesanses filsofi iepazīna plašāku stoiķu mācības spektru un variācijas, arī stoiķu epistemoloģiju, psiholoģiju, dabas filsofiju, determinismu (Kraye, 2017, 133).

Tomēr arī ar visiem atgūtajiem tekstiem nevar runāt par konsensu stoicisma lasījumā. Stoicisma izpratne cauri gadsimtiem ir bijusi nevienmērīga, mainīga, “stoicisms ir nozīmējis dažādas lietas dažādos laikos dažādiem lasītājiem” (Sellars, 2017, 8). Atkarībā no tā, kuru tekstu vai tekstus izmanto stoicisma izpratnei, mainās atbilde, kas tiek saprasts ar stoicismu. Nodaļas virsrakstā uzdotais jautājums “Kurš stoicisms?” norāda uz nepieciešamību vērtēt ne tikai to, kas no stoicisma mācības tika izmantots, bet arī – kas vispār konkrētajā periodā bija pieejams un tika lasīts. Piemēram, hellēnisma periodā dominēja Zēnons un Hrīsipa stoicisms (mācība kā sistēma), bet viduslaikos stoicismam bija grūti izskatīties citādi kā Senekas un Cicerona (primāri ētikā balstītam) stoicismam.

Stoicisms ir “visur un nekur”

Stens Ebesens (*Sten Ebbesen*), raksturojot stoicisma ietekmi vēlīnajos viduslaikos, rezumē, ka stoicisms bija “visur un nekur”. “Visur” tāpēc, ka stoiķu pieeja filsofijai – racionālisms un analītiskā metode – ir

tipiska viduslaiku filosofēšanas virzienam – sholastikai. Šī, protams, ir īpaši plaša pieeja. Un “nekur” tāpēc, ka zināšanas, kas vispār ir stoicisms, bija stipri ierobežotas. Piemēram, “labi izglītots cilvēks varēja zināt, ka stoiķi uzskatīja, ka visu vada liktenis un ka tikums ir augstākais labums, bet maz ko citu” (Ebbesen, 2004, 108–109).

Šādu raksturojumu, ka stoicisms ir “visur un nekur”, varētu attiecināt arī uz stoicisma recepciju kopumā, sākot no mūsu ēras trešā gadsimta. Stoicisms cauri gadsimtiem ir bijis visur, jo to zināja, tā atziņas izmantoja, no tā ietekmējās, noraidīja, veidoja vienkāršotus, šabloniskus priekšstatus u. tml. Stoicisms “veidoja svarīgu intelektuālā fona elementu plašam spektram nozīmīgu autoru” (Sellars, 2006, 135). Savukārt var teikt, ka stoicisms nebija nekur, jo nereti autori, izmantojot stoiķu atziņas, neatsaucās uz avotu, izmantoja tās izlases veidā, arī izraužot no konteksta. Dominē eklektisms. Autori, kas vēstures gaitā atklāti atzītu stoiķu ietekmi uz savu domu vai pat sauktu sevi par stoiķiem, ir retums. Piemēram, Mišels de Monteņs (*Michel de Montaigne*), kurš “Eseju” 1. sējuma 14. nodaļā nepārprotami ir izmantojis Epiktēta atziņu, formulē to šādi: “Cilvēkus (kā māca kāda sengrieķu gudrība) moka priekšstati par lietām un nevis pašas lietas.”¹ (Monteņs, 1981, 34) Šajā gadījumā Monteņs nemin, ne no kurienes nāk šī atziņa, nedz kā Epiktēts to izprata, bet gan pamato šo atziņu jau ar saviem, sava laika un izpratnes argumentiem. Līdzīgi kā “visur un nekur” stoicisma ietekmes raksturojumu ir formulējis Entonijs Longs (*Anthony Long*): “no visām antīkajām filosofijām stoicismam, iespējams, ir visizkļaidētākā, bet arī vismazāk atklāti atzītā un adekvāti novērtētā ietekme uz Rietumu domu.” (Long, 2003, 365)

Vēlīnajā antīkajā periodā, kad stoiķu teksti vēl bija pieejami vairāk nekā mūsdienās, Plotīns (*Plotinos*, 205–270) savos darbos plaši mijiedarbojās ar stoiķu idejām, biežāk gan polemiski, argumentējot pret tām. Neskatoties uz atsevišķu stoiķu ideju klātbūtni Plotīna domā², neoplatonisma tradīcijā stoiķu materiālisms tika uztverts kā antiplatonisms, tāpat tiek noraidīta stoiķu epistemoloģija. Plotīna ieskatā, “stoiķu materiālisms un mehānisms nevar nodrošināt stingrus pamatus viņu citādi lieliskajiem psiholoģiskajiem un ētiskajiem uzskatiem” (Gerson, 2017, 51). Respektīvi, Plotīns noraida stoiķu principus, kā tiek pamatota ētika. Tiesa, pozitīvāka attieksme ir pret Epiktētu. Neoplatonisti ne tikai studēja Epiktēta “Rokasgrāmatu” un uzskatīja viņa dzīvi kā labu paraugu filosofijai kā

¹ Salīdzinājumam Epiktēta oriģinālais izteikums: “Cilvēku uztrauc nevis pašas lietas, bet uzskats, kāds valda par šīm lietām.” (Epiktēts, 1991, 132).

² Piemēram, mācība par Vienoto kā absolūtu apziņu; cilvēks kā mikrokosmos; dieva daļu cilvēkā jātīcas virzīt atpakaļ pie Vienotā.

dzīvesveidam, bet Plotīns arī piekrīt Epiktēta skaidrojumiem ētikā (Gerson, 2017, 51–54).

Savukārt Benedikta Spinozas (*Benedictus de Spinoza*, 1632–1677) mantojums ir vistuvākais stoicismam kā sistemātiskai mācībai (līdz pat tam, ka apvērstā hronoloģiskā secībā stoiķus kritizēja kā spinozistus (Brooke, 2006, 391–393)). Spinozas īpatnība ir tā, ka viņš ne tikai neatzīst stoicisma ietekmi uz savu domu, bet ir šķietami vienaldzīgs pret stoicismu (Miller, 2017, 221–223). Džons Millers (*Jon Miller*), analizējot stoiķu un Spinozas mācību saskares punktus, identificē šādas līdzības: abiem ir metafizisks monisms; viena substance, kas vieno Visumu; stingrs determinisms; metafiziku un epistemoloģiju nepieciešams apgūt, lai to piemērotu praktiski; praktiskā pielietojuma mērķis ir sasniegt augstāko iespējamo stāvokli; prāts un sapratne veido cilvēku būtību vai iedabu, tāpēc augstākais iespējamais stāvoklis un augstākais labums ir prāta vai sapratnes pilnveidošana; lielākais apdraudējums šajā procesā ir emocijas; ideāls morāls indivīds, viedais vai brīvs cilvēks izjūt veselīgas emocijas (Miller, 2017, 218–220). Modelējot, kā Spinoza varētu būt nonācis līdz sistēmai, kas ir ļoti tuva stoicismam, tiešā veidā no tā neietekmējoties, Millers secina, ka gan stoiķi, gan Spinoza izvirza ļoti līdzīgus sākotnējos pieņēmumus. Un, tā kā sākotnējie pieņēmumi ir ļoti līdzīgi, tad arī filosofiskās sistēmas, kas no tiem izriet, ir tādas pašas vai ļoti līdzīgas (Miller, 2017, 223).

Kritika un aizspriedumi

Stoicisma kritika ir daļa no tās recepcijas, kas ietekmējusi mācības gaitas cauri gadsimtiem. Stoicisma pārstāvji skolas aktīvajā periodā iesaistījās sīvās diskusijās ar citām antīkajām filosofiskajām skolām, atbildot uz kritiku, aizstāvot, izvēršot vai papildinot sākotnējos uzskatus. Dažādi mīti un kritika par stoicisma mācību pastāv jau kopš antīkajiem laikiem, bet ir arī tādi, kuri radās pēc tam. Piemēram, to, ka stoiķu dzīves var būt ļoti dažādas un ka stoiķi dzīvo ikdienas dzīvi sabiedrībā, antīkajiem nebija jāpierāda, jo bija cilvēki, kuri sauca sevi par stoiķiem un bija kā piemērs stoicismam. Aizspriedums, ka stoiķi varētu dzīvot tikai noslēgtas un vienmuļas dzīves, radās vēlāk, kad vairs nebija šo dzīvo piemēru.

Hellēnisma periodā stoiķu mācība tika kritizēta, tās konsekvence vai ideju pamatotība tika apšaubīta dažādos aspektos visās trīs jomās: ētikā, fizikā un loģikā. Cicerona darbos var sastapt šo pārmetumu piemērus. Viņa “Stoiķu paradoksi” ietver sešus stoiķu postulātus ētikā, kas nosacīti saistīti ar divām tēmām: tikuma un viedā tēla izpratni. Piemēram, “ar tikumu pietiek, lai būtu laimīgs” un “tikai viedā līmeni sasniedzis

cilvēks ir brīvs, un visi muļķi ir vergi” (Cicero, 1855). Citviet Cicerons apraksta stoīkiem pārņemto tā saucamo “bezdarbības argumentu”: kam man saukt ārstu, ja man tāpat lemts atveseļoties (Cicero, 1942 [28–29]), jeb pamatojumu bezdarbībai, kas it kā izriet no stoīķu determinisma. Tie visi ir postulāti stoicisma mācībā, kas var likties neparasti un ir specifiski stoicismam, tāpēc stoīķiem nācās tos skaidrot un aizstāvēt.

Viens no nozīmīgiem stoicisma kritiķiem pēc stoicisma aktīvā perioda ir svētais Augustīns (*Augustinus*, 354–430). Augustīns stoīķiem pārmet lepnumu, jo viņi uzskatīja, ka laime ir sasniedzama šajā dzīvē un ar saviem spēkiem. Līdz ar to stoīķi augstāko labumu saskata sevī pašā. Tas ir nepieņemami Augustīnam, kurš saskaņā ar kristīgo tradīciju uzskata, ka īstā laime nav sasniedzama šajā dzīvē, tā ir sasniedzama tikai ar dieva žēlastību, un cilvēks nevar sasniegt pilnību pats saviem spēkiem, jo ir dzimis nepilnīgs (grēcinieks) (Augustine, 1972, 548, 589, 852 [14.2, 14.25, 19.4]). Pārmetums, ka stoīķi ir lepni (ar nozīmi “iedomīgi”), ir nopietns pārmetums kristīgajā tradīcijā, jo kristietim ir jābūt pazemīgam dieva priekšā. Jā, Augustīna izpratnē stoīķu nosvērtība kā ideāls ir labs un vēlams stāvoklis, bet to nevar sasniegt šajā dzīvē pirms atbrīvošanās no grēka (Augustine, 1972, 564 [14.9]).

Augustīna kritika atstāja noturīgu iespaidu uz to, kā stoicisms tika interpretēts turpmākajā filosofiskajā domā, īpaši kristietības pārņemtajā Eiropā. Bruks savā grāmatā parāda, ka līdz ar tekstu un izpratnes par stoicismu palielināšanos modernajā periodā autori joprojām attiecībā uz stoicismu pozicionējās atkarībā no attieksmes pret Augustīna uzbrukumiem (Brooke, 2012). Piemēram, Blēzs Paskāls (*Blaise Pascal*) piekrīt pārmetumam, ka stoīķi piešķir pārāk lielu varu indivīdam (Sellars, 2006, 145). Artūram Šopenhaueram (*Arthur Schopenhauer*) stoicisma filosofija ir “augstākā virsotne, ko cilvēks var sasniegt, izmantojot tikai prātu” (Schopenhauer, 1909, 130), tomēr tā ir viltus cerība, ka filosofija vai prāts var mūs pasargāt no realitātes vētrām (Ure, 2017, 290). Tāpēc Šopenhauers piekrīt Augustīna kritikai, ka, pieļaujot pašnāvību, stoīķi paši atzīst, ka tādā veidā laimīgu dzīvi nav iespējams sasniegt (Augustine, 1972, 855 [19.4]; Ure, 2017, 291). Savukārt Frīdrihs Nīče (*Friedrich Nietzsche*) Augustīna nicināto stoīķu lepnumu uzskata par vērtīgu tieši tāpēc, ka stoīķu individuālistiskā laimīgas dzīves izpratne nav savietojama ar viņa laika kristietības moralitāti, pazemību un žēlastību (Ure, 2017, 293).

Georga Vilhelma Frīdriha Hēgeļa (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*, 1770–1831) stoicisma kritika ir citāda. Viņš stoicisma savdabību saista ar laikmetu, kurā tas radās un bija noderīgs cilvēkiem, jo īpaši Romas impērijas periodā. Hēgelis uzsver, ka stoīķiem laimīga dzīve un tikums ir saistāmi ar cilvēka iekšējo dzīvi, tāpēc subjektīvi. Brīvības izpratne ir tikai iekšēja brīvība (Hegel, 1955, 265–273). Šāda stoīķu nostādne esot

“nepieciešama izpausme laikā. Jo Romas pasaulē prāta reālā dzīve ir pazaudēta abstraktā universalismā; apziņai, kad reāla universalitāte ir iznīcināta, jāatgriežas pie savas individualitātes un jāuztur sevi savās domās” (Hegel, 1955, 274). Hēgeļa interpretācijā sabiedrības politiskās un morālās dzīves laikmeta iezīmju rezultātā brīvību un moralitāti indivīdiem nācās meklēt sevī. Piemēram, dižciltīgiem romiešiem sasniegt krietnu, tikumīgu dzīvi bija iespējams tikai kā privātiem indivīdiem (Hegel, 1955, 276), un tas attiecas pat uz Romas imperatoru Marku Aurēliju.

Šī Hēgeļa stoicisma kritika Kārļa Marksa (*Karl Marx*) ideoloģijas ietekmē ļāva Padomju Savienībā stoicismu kritiski interpretēt kā krīzes laika filosofiju un saistīt to ar vergturu iekārtu: “Kā filosofijas novirziens stoicisms atspoguļoja hellēnisma laikmeta vergturu sabiedrības dziļās sociāli politiskās, ekonomiskās un garīgās pretrunas. Krīzes filosofijas galvenie vadmotīvi parasti ir dziļa esamības traģisma izjūta, rūgtas dzīves pieredzes mācīta samierināšanās ar pastāvošo kārtību, dzīves jēgas un vērtību meklējumi cilvēka iekšējā dzīvē.” (Čuhina, 1990, 157) Augustīna kritikas aktualitāte tiem aspektiem, kas attiecināmi uz kristīgo lasījumu, pamazām izplēn, bet Hēgeļa kritikas atskaņas ir dzirdamas vēl mūsdienās. Proti, kā viens no iemesliem, kāpēc tieši tagad Rietumu pasaulē ir parādījusies interese par stoicisma piemērošanu dzīvē, tiek minēta Rietumu liberāldemokrātiskā konsensa krīze, t. i., atkal to saistot ar pārmaiņu laiku (Sharpe, 2017).

Vēl viena ietekme, kas uzkrājusies gadsimtu gaitā, ir vārdu “stoicisms” un “stoisks” izpratne ārpus filosofijas, ko var raksturot kā aizspriedumu. Mūsdienu vārdnīcās “stoicisms” gandrīz ekskluzīvi tiek interpretēts kā “vienaldzība pret baudām un ciešanām” (Merriam-Webster Dictionary, 2021) vai kā “pieņemt lietas bez žēlošanās” (Macmillan Dictionary, 2021). Šīs abas nozīmes nešaubīgi ir aizgūtas no stoicisma mācības. Tie ir vienkāršoti priekšstati, kurus bieži (varbūt inerces pēc, neiedziļinoties) asociē ar stoicisma filosofiju. Šī vienkāršotā un plaši izplatītā stoicisma izpratne kā apātija pret sāpēm un dzīves pārbaudījumiem ietekmē stoicisma kā filosofijas uztveri arī mūsdienās, īpaši ārpus akadēmiskās vides. Šis lasījums ir kategorisks, bez niansēm un neveicina stoicisma filosofijas kā pasaules uzskata apgūšanu.

16.–17. gadsimta neostoicisms

16.–17. gadsimtā stoicisms piedzīvo atdzimšanu neostoicisma formā. Raksturojot, ar ko neostoicisms izceļas stoicisma recepcijā, ir jāmin vairāki aspekti.

Pirmkārt, tas ir mēģinājums atjaunot stoicismu kā sistēmu. Neostoicisma pamatlicējs Justs Lipsijs (*Justus Lipsius*, 1547–1606), īpaši savos

vēlākajos darbos, pievēršas stoicismam kā sistemātiskai filosofiskai mācībai. Arī savā populārākajā darbā “Par noturību” Lipsijs runā ne tikai par ētiku, bet arī stoiķu fiziku (piemēram, par providenci un par to, ka viss atrodas nemitīgā pārmaiņā (Lipsius, 1999 [14., 16. nod.]). Tomēr Longs Lipsija pieeju raksturo kā “katastrofu” stoicisma kā sistemātiskas filosofijas interpretēšanā. Longa ieskatā, Lipsijs, koncentrējoties uz Epiktēta un Senekas darbiem, panāk šauru skatījumu uz stoicismu, apejot lielu daļu stoiķu kosmoloģijas. Lipsijs arī koriģē un sapludina ar citiem avotiem oriģinālās stoiķu doktrīnas. Bet visnopietnākais Longa pārmetums ir, ka Lipsijs lūkojas uz stoicismu un tā vērtību, par kritēriju un izejas punktu izmanto kristietību (Long, 2003, 379–380). Tā tiesa, ka Lipsijs vēlas parādīt, ka kristietība un stoicisms var būt savietojami. Lipsijs ne tikai mehāniski aizstāj stoiķu dievu un kosmoloģiju ar kristīgo pasaules izpratni, bet cenšas demonstrēt, ka stoiķu kosmoloģijas daļas patiesībā nav pretrunā ar kristīgo pasaules uzskatu, iederas tajā. Tas, ko Lipsijs atmet no stoiķu kosmoloģijas kā nepieņemamu kristietībai, ir dieva nepastarpināta klātbūtne it visā, dieva vienotība ar matēriju un universālu determinismu (Long, 2003, 380). Piemēram, Lipsijs norobežojas no tāda stoiķu determinisma principa kā tas, ka arī dievs pakļaujas vispārējiem pasaules kārtības principiem. Kristiešiem liktenis ir pakļauts dievam (nevis dievs liktenim) un dievs spēj radīt brīnumus (Lipsius, 1999 [20. nod.]), ko izslēdz stoiķu determinisms. Mēģinājums rekonstruēt stoicismu kā sistēmu nav unikāls 16.–17. gadsimta neostoicismam. Arī stoicisma dialogs ar kristietību ir bijis aktuāls kopš agrīnās kristietības. Neostoicisma īpašais devums šajā aspektā varētu būt filosofijas kā sistēmas (ne tikai atsevišķu aspektu) salāgošana ar kristietību.

Otrais aspekts, ar ko neostoicisms izceļas stoicisma recepcijā, ir atklātā atzīšana, ka tieši stoicisms ir Lipsija uzskatu iedvesmas avots. Proti, Lipsijs gluži nesauc sevi par stoiķi, bet darbā “Par noturību”, kas uzskatāms par neostoicisma aizsākumu, izmanto stoicisma nostādnes un atsaucas uz tām kā optimālu risinājumu konkrētajā situācijā, citē Seneku (“šīs sekta galvenais pīlārs” (Lipsius, 1999 [18. nod.])).

Treškārt, un tas ir galvenais sasniegums, neostoicismam izdevās atdzīvināt stoicismu kā dzīvu filosofiju plašākā auditorijā. “Par noturību” bija populārs un viegli lasāms dialogs, kas piedzīvoja divdesmit četrus izdevumus un tulkojumus dažādās valodās (Lagrée, 2017, 160) (oriģinālvaloda ir latīņu). Lipsija darbā “Par noturību” akcents ir tieši uz stoicisma spēju palīdzēt cilvēkiem tikt galā ar grūtībām. Tā ir praktiska, cilvēkiem dzīvē noderīga problemātika, kurā stoicisms tiešām ir spēcīgs. Ar pamata pieņēmumu, ka problēmu risināšanai ir jāmaina domāšanas veids, nevis jāmūk no problēmām uz citu valsti (Lipsius, 1999 [1. nod.]). Protams, viegli uztveramās formas un satura dēļ “Par noturību” trūkst akadēmiskas precizitātes un argumentācijas, un Longs saskata, ka “modernās

pasauls vispārējais stoicisma atspoguļojums ir, pateicoties Lipsija šaurajam fokusam uz likteņa pavērsienu pacietīgu izturību” (Long, 2003, 382). Tā ir koncentrēšanās uz stoicisma praktisko pielietojamību, kas no visas stoicisma filosofijas ir tikai daļa no ētikas.

Neostoicisms nebija organizēta intelektuāla kustība (Sellars, 2015, 8), tie bija filosofi un literāti, kas, Lipsija iedvesmoti, meklēja un atrada stoicismā noderīgas atziņas, izmantojot Lipsija pieeju, ka kristietība ir savienojama ar stoicismu. Tāpēc neostoīķu autoru uzskaitījums mēdz atšķirties, sākot ar dažiem pārstāvjiem līdz ļoti plašam tā perioda autoru lokam. Piemēram, kā raksta Džons Selars (John Sellars), “Lipsija pamodināta interese par stoicismu ir šķietami īpaši izteikta Anglijā, jo stoicisma atdzīvināšanas ietekmi var redzēt lielākajā daļā tā perioda angļu literatūras” (Sellars, 2015, 15–16). Viens no nepārprotamiem neostoicisma pārstāvjiem ir Gijoms di Vērs (Guillaume Du Vair, 1556–1621), kurš savos darbos savienoja filosofiju un politiku. Saskaņā ar di Vēru cilvēka morālo pienākumu hierarhijas augšgalā ir dievs, tam seko valsts, tad vecāki, bērni u. c. (Du Vair, 1598, 165–168). Tādējādi di Vērs, liekot pienākumu pret valsti uzreiz aiz dieva, atbalsta to stoicisma lasījumu (kura ievērojamākais pārstāvis antīkajā pasaulē ir Marks Aurēlijs), ka stoicisms ir ne tikai egoistiska koncentrēšanās uz sevi un ka darbs ar sevi ir jāapvieno ar savu lomu un pienākumiem sabiedrībā.-

Dialogs ar kristietību

Jautājums par stoicisma savietojamības ar kristietību iespējamību vai neiespējamību ir uzdots jau no kristietības pirmsākumiem, jo abi ir Eiropas tālaika civilizācijas aktuālie fenomeni. Netiek apšaubīts, ka ir notikusi stoicisma filosofijas aspektu pārņemšana kristīgā kontekstā. Uzskatāms piemērs ir kristiešu mūku izmantotās garīgās prakses ar nolūku panākt spēju valdīt pār sevi, kurām var saskatīt priekštečus stoicismā (Hadot, 1999, 129, 135). No minētajiem Augustīna un neostoicisma piemēriem var redzēt, ka šim jautājumam vēsturiski ir bijušas dažādas atbildes atkarībā no atbildes sniedzēja skatpunkta. Lielākā daļa autoru ir ņēmuši stoicisma morālās idejas un likuši tās kristīgā kontekstā, vienlaikus noraidot citas stoicisma atziņas kā nesaderīgas. Selars uzskata, ka kristīga autora attieksme pret stoicismu ir atkarīga arī no tā, vai stoicisms primāri tiek asociēts ar vēlīno stoīķu ētiku (pozitīva attieksme, jo no tās tiek gūtas vērtīgas atziņas) vai agrīno stoīķu kosmoloģiju (bīstamas idejas, kas nav savietojamas ar kristiešu dieva un pasaules uzbūves interpretāciju) (Sellars, 2006, 156).

Viens no elementiem, kas ļoti pozitīvi ietekmē pieņēmumu, ka stoicisms ir savietojams ar kristietību, ir viltojums. Proti, jau agrīnajā

kas kristiešiem nebija pieņemamas stoicisma kosmoloģijā. Tāpēc tālaika kristīgo domātāju priekšstatos izveidojās “stoiķu-Spinozas-ateistu ļaunā ass” (Brooke, 2006, 393). Līdz ar kristietības dominances pakāpenisku vājināšanos parādījās autori, kuriem stoiķu ateisms ir priekšrocība, jo, piemēram, apgaismības perioda autori novērtēja, ka moralitāti, atšķirībā no kristietības, var pamatot naturālistiski (Andrew, 2017, 251).

Dominējošās tēmas

No stoicisma mācības klāsta autorus gadsimtu gaitā ir ieinteresējušas, viņiem likušās saistošas un izmantojamas viņu filosofiskajā domā dažnedažādas stoiķu nostādnes no visām trim stoiķu mācības jomām – ētikas, fizikas un loģikas. Vispusīgs tādu atziņu apkopojums, kuras ir atradušas ceļu un ietekmējušas domātājus filosofijas vēstures gaitā, šķiet, nav ne iespējams, nedz nepieciešams. Šajā nodaļā ir ieskicētas dominējošās tēmas, kas no stoicisma mācības ir pārmantotas citu domātāju darbos.

Stoicisma recepcijā dominē ētika. Pirmkārt, tādēļ, ka sistemātiski izstrādātais stoiķu kosmoloģijas materiāls ir zudis. Otrkārt, par spīti laika noietam, stoiķu ētikas atziņas ir aktuālas visos laikos (atšķirībā no fizikas, kuras nostādnes ir jāsamēro ar zinātnes attīstību). Apkopojot nozīmīgāko stoiķu devumu ētikas teorijā, piemēram, Terenss Ērvins (*Terence Irwin*) min “trīs stoiķu doktrīnas, kas spēcīgi ietekmējušas vēlākās morālās filosofijas kursu: [1] eudaimonisms: indivīda racionālas rīcības galīgais mērķis ir paša laimīga dzīve; [2] naturālisms: laimīga dzīve un tikums nozīmē dzīvot saskaņā ar dabu; [3] morālisms: morālais tikums ir jāizvēlas paša tikuma dēļ, un tam ir jādod priekšroka pār jebkuru ne-morālu vērtību kombināciju” (Irwin, 2003, 345). Šim uzskaitījumam var piekrist vien daļēji, jo eudaimonisms nav specifisks tikai stoicismam, bet arī citām antīkajām skolām. Naturālisms ir cieši saistīts ar logosu un pasaules sakārtotību, kas pastāv neatkarīgi no ētikas teorijas.

Ērvins koncentrējas uz ētikas teoriju, bet Selarss uzskaita šādas trīs stoiķu doktrīnas no visas mācības, kas, iespējams, atstājušas lielāko ietekmi uz tālākajām paaudzēm: “ka tikums ir augstākais labums un pietiekams laimīgai dzīvei, ka dvēsele ir nedalīta un racionāla, kas nozīmē, ka emocijas ir cilvēka varā esošu spriedumu rezultāts un ka Visums ir viena dzīva būtne, kas ir dievs, kura daļas mēs visi esam.” (Sellars, 2017, 3–4) Redzams, ka tikums kā augstākais labums ir caurvijošs stoicisma doktrīnas motīvs.

Gan tikums, gan stoiķu izpratne par emocijām ir bijušas doktrīnas, kas attiecībā uz stoiķu mācību tikušas daudz apspriestas, tostarp nereti kritizētas vai pārprastas. Tas, ka mēs visi (visi cilvēki, daba, dievs) esam savstarpēji saistīti, ir kosmoloģijas princips, kam ir nozīmīga ietekme arī

ētikā: gan rīkojoties, jo cilvēkam kā daļai ir jāņem vērā veselais, gan nostādot sevi perspektīvā ar visu pasauli (vērtējot situācijas un emocijas). Vēl viens šāds princips, ar kuru var papildināt uzskaitījumu par dominējošām tēmām, kas attiecas gan uz kosmoloģiju, gan ētiku, ir kauzālisms un liktenis, no kā izriet izpratne, ka pastāv iekšējie un ārējie cēloņi, izpratne par cilvēka lomu Visumā un sabiedrībā, kas veido attieksmi pret pasauli, notiekošo. No šiem piemēriem var redzēt, ka tā nav tikai un vienīgi ētika, kas stoicisma mācībā ir ieinteresējusi vēlākos domātājus. Tie ir arī kosmoloģijas principi, kas nodrošina kontekstu ētikai jeb pasaules uzskata pamatus.

Pretēji aizspriedumam, ka stoiķi ir norobežojušies no sabiedrības un koncentrējas tikai uz savu iekšējo pasauli, stoicisma recepcijā ir atrodamas tēmas par cilvēka dzīvi sabiedrībā. Šarla Luija de Monteskjē (*Charles-Louis de Montesquieu*) eksaltētajā formulējumā par sabiedrības ieguvumiem no stoicisma piemērošanas tas skan šādi: “tikai šī sekta veido pilsoņus; tikai šī veido izcilus indivīdus; tikai šī – izcilus imperatorus.” (Montesquieu, 1777, 167) Dzīve un pienākumi sabiedrībā, kosmopolītisms, vadoņiem vajadzīgās īpašības, Kato jaunākā (*Cato*, 95–46 p. m. ē.) kā stoiķa parauga republikāniskais stoicisms, dabisko tiesību pirmsākumi ir dažas no stoiķu nostādnēm, kas tika izmantotas vēlāko filosofu politiskajā domā.

Tikt galā ar grūtībām

No praktiskās ētikas, filosofijas kā dzīvesveida viedokļa stoiķu ētika ir pierādījusi savu efektivitāti gadu tūkstošu garumā, īpaši, lai indivīds sagatavotos dažādiem likteņa pavērsieniem un tiktu galā ar grūtībām. Žorža Kangijema (*Georges Canguilhem*) skolēns atceras, ka reiz lekcijas laikā ap 1968. gadu filosofs saskāries ar studentu nicinošu attieksmi pret stoicismu. “Kad viss ir labi, ētika nav vajadzīga, viņš [Kangijems] dūmīgi saka, bet, kad tā ir vajadzīga, tad stoicisms ir vienīgā izvēle. Piemēram, kad jūs esat koncentrācijas nometnē.” (Muglioni, 2008) Šī epizode demonstrē piemēru stoicisma praktiskai pielietojamībai, proti, palīdzēt indivīdam, kurš nonācis ārējās grūtībās, tikt galā ar emocijām, uzskatiem un piemērota pasaules uzskata konstruēšanu, atgūstot iekšējo līdzsvaru (ideāli – arī mieru un brīvību). Tāpēc stoiķu viedā tēls tiek asociēts ar cilvēku, kurš spēj izturēt grūtības un saglabāt savu “cieņu, prātu un drosmi”, pat ja tiek spīdzināts (Cicero, 1853 [5.5]).

Šāda atklāsmē, ka grūtās situācijās stoicisms izrādās “vienīgā izvēle”, skāra, piemēram, Boēciju (*Boethius*, aptuveni 477–524), kad viņš, notiesāts uz nāvi, nonāca cietumā. Līdz tam savā filosofiskajā domā Boēciji par stoicismu izteicās kritiski, bet cietumā tapušajā darbā “Par

mierinājumu filosofijā” stoicisms Boēcijam izrādījās neizvietojams (Walz, 2017, 70). Savā sarunā ar Filosofiju, Boēcijs žēlojas par likteņa pavērsienu, kas viņu personīgi skāris, un kādas bēdas viņš tagad izjūt. Filosofija stoicisma garā viņam stāsta, ka laime nav atkarīga ne no kā, ko liktenis varētu piešķirt, jo visas likteņa dāvanas ir ārējie labumi. Laime nāk nevis no āruses, bet gan no paša cilvēka, no iekšienes (Boethius, 1897 [2.1–2.5]). Stoicisms ļauj pieņemt Boēcijam jaunus apstākļus.

Viena acīmredzama cilvēku kategorija, kuriem pastāvīgi ir jātiek galā ar grūtībām, ir karavīri. Stoicisma noderīgumu karavīriem ir novērtējuši arī mūsdienu militārās zinātnes pētnieki, kas uzsver nepieciešamību mācīt stoicisma filosofiju karavīriem (sk., piemēram, Evans, 2011). 20. gadsimta beigās īpašu popularitāti militārās izglītības kontekstā guva ASV viceadmirālis Džeimss Stokdeils (*James Stockdale*), daloties ar savu pieredzi, kā Epiktēta atziņas viņam palīdzējušas morāli nesalūzt un septiņu gadu garumā izturēt spīdzināšanas, skarbu attieksmi un apstākļus, esot kara gūsteknim Vjetnamā (Stockdale, 1993). Līdzīgi kā Boēcijam, arī šī ir personīgi piedzīvota pieredze, stāsts, kas veicinājis stoicisma un filosofijas mācīšanas izplatību ASV karavīriem (sk., piemēram, Sherman, 2005).

20. un 21. gadsimts

Apmēram no 20. gadsimta vidus Rietumu morālajā filosofijā iesākās procesi, kas rezultējās jaunā interese vilnī par stoicisma filosofiju no 20. gadsimta pēdējām desmitgadēm līdz mūsdienām. Pirmkārt, tā ir tikumu ētikas nozīmes atjaunošana morālās filosofijas debatē. Elizabete Anskomba (*Elizabeth Anscombe*) norāda, ka atgriešanās pie tikumu ētikas ir piemērota pieeja, kā domāt par ētiku 20. gadsimta sekulārā sabiedrībā (Anscombe, 1958, 1–2). Šo domu izvērsti turpina Alesdairs Makintairs (*Alasdair MacIntyre*), kurš piedāvā Aristoteļa tikumu ētiku kā alternatīvu pamatu modernai tikumu ētikai (MacIntyre, 2007). Tādējādi atjaunojot interesi par tikumu ētiku, kāda tā izpaudās antīkajā pasaulē, tostarp stoicismā. Otrkārt, tā ir (arī atjaunota) interese par filosofiju kā dzīvesveidu. Pjērs Ado (*Pierre Hadot*) uzsver, ka modernā filosofija ir aizmirsusi antīko tradīciju, kurā filosofija sastāvēja gan no teorijas, gan tās piemērošanas dzīvē (dogmas ir ne tikai jāapgūst, bet arī jāpraktizē), un kļuvusi par gandrīz pilnībā teorētisku diskursu. Ado īpaši vērš uzmanību uz garīgām (tīri intelektuālām) praksēm un kā vienu no izteiksmīgākajiem šo prakšu aprakstītājiem analizē stoiķi Marku Aurēliju (Hadot, 1999 [1., 6., 7. nod.]). Kristofers Gils (*Christopher Gill*) vērtē, ka “pašreizējā praktiskās ētikas atdzimšanā (daļēji pretstatā

tikumu ētikas atdzimšanai, kur dominē Aristotelis) stoicisms ir ieņēmis centrālu vietu” (Gill, 2017, 354–355).

Līdz ar jaunu interesi par stoicisma mācību, jauniem tulkojumiem, sākot no 20. gadsimta otrās puses, ir evolucionējis pats stoicisma lasījums: “izpratne par antīko stoicismu ir uzlabojusies tik fundamentāli, ka daudz, kas tika pieņemts par pašsaprotamu, ir jāpārskata.” (Inwood, 2003, 3) Piemēram, līdz jaunākajiem pētījumiem pēdējā pusgadsimtā Hrīsips ne tikai bija mazpazīstams, bet arī netika uzskatīts par būtisku stoicisma mācības formulētāju (Brooke, 2012, xviii). Zināšanas un izpratni par stoicismu ir veicinājusi arī stoicisma mācīšana plašākai auditorijai vispārējā izglītības sistēmā skolās un augstskolās.³

Šie faktori veicināja 20. gadsimta beigās un 21. gadsimta sākumā intereses kāpumu par stoicismu ne tikai akadēmiskajā vidē, bet arī ārpus tās. Tā nav viena vienota kustība, jo pašlaik nav iezīmējusies koncentrēšanās ap vienu konceptuālu stoicisma lasījumu. Tāpat kā līdz šim, arī šodien dažādi autori un domātāji uzsver atšķirīgus stoicisma aspektus. Tiesa, atgriežas cilvēki, kas sauc sevi par stoiķiem,⁴ Tims Lebons (*Tim LeBon*) mūsdienu interesentus par stoicismu iedala trīs kategorijās: pirmie ir tie, kas turpina pamatoties uz antīko stoicismu, pētīt un skaidrot; otrie modernizē antīko stoicismu un padara to saprotamāku interesentiem ārpus akadēmiskās vides; trešie praktizē atsevišķas stoicisma idejas un atziņas, iespējams, iekļaujot tās savā, ne stoiķu pasaules uzskatā (Sadler, 2017). Pirmo grupu varētu raksturot kā klasisku filosofijas vēstures pieeju. Otrās grupas pārstāvji – līdzīgi kā neostoicismā, antīkā stoicisma atziņas iekļauj laikmetam atbilstošā kontekstā un pielietojumā. Šajā grupā netrūkst akademiķu, kas nojauc priekšstatu, ka filosofija ir tikai mācību priekšmets augstskolās, bet uzskata, ka stoicisma atziņas var un vajag ietērt plašākai auditorijai pieejamā veidā kā praktiski pielietojamu atziņu sistēmu. Iesīkstējies uzskats par stoicismu raksturo to kā pasivitāti, visa pieņemšanu un izvairīšanos no emocionāliem satricinājumiem. Otrās grupas pārstāvji vēlas apkarot šo klišeju, liekot pretī un pamatojot apgalvojumu, ka stoiķis var dzīvot aktīvu, pilnasinīgu dzīvi, kuru cilvēks pats vada un par kuru uzņemas atbildību, integrējas sabiedrībā un pieļauj emocijas (sk., piemēram, Irvine, 2009). Savukārt trešajā grupā skaidrāk varbūt nekā iepriekš vēsturē iezīmējas nošķirums starp teorētisko un praktisko filosofiju un ētiku. Šī ir grupa, kas atzinusi konkrētas stoiķu praktiskās ētiskās nostājas un prakses kā efektīvas (kas ir ļoti pozitīvi),

³ Sk, piemēram, Apvienotajā Karalistē (Ellis, 2017, 327) un Francijā (Bénatouil, 2017, 360, 371).

⁴ Piemēram, Lorens Bekers, kurš savā grāmatā izmanto formu “mēs, stoiķi” (Becker, 2017).

vienlaikus izraujot tās no pārējās mācības. Šāds piemērs ir stoicisma atziņu izmantošana modernajā psihoterapijā (sk. Robertson, 2020).

Secinājumi

Neskatoties uz mācības kanona trūkumu, tekstu zudumu, atklātu atbalstītāju trūkumu, diezgan negatīvu kopējo tēlu (stoiķu asociēšana ar vienaldzīgumu, bezdarbību, nejutīgumu) un kritiku, kā arī nepieciešamību sadzīvot ar kristīgo ideoloģiju, stoicismam ir bijusi plaša un pastāvīga ietekme Rietumu filosofijas domā šo vairāk nekā divu tūkstošu gadu laikā. Periods, kad stoicisms bija īpaši ietekmīgs arī pēc tā aktīvā perioda beigām antīkajā pasaulē, ir 16.–17. gadsimts, neostoicisma laiks (Sellars, 2006, 3). Domātājus gadsimtu gaitā ir interesējuši dažādi stoicisma mācības aspekti. Filozofi ir atraduši vērtīgo gan stoicisma fizikā un loģikā, gan ētikā. Lai arī nepārprotami dominē interese par ētiku, tomēr nav tā, ka tā būtu tikai ētika, kas stoicisma mācībā ir ieinteresējusi citus domātājus. Tie ir arī kosmoloģijas principi, kas nodrošina kontekstu ētikai jeb pasaules uzskata pamatus. Mūsdienās relatīvi lielāks uzsvars ir uz praktisko stoicisma pielietojamību, bet tā nav vispārējā tendence vēsturiskā griezumā.

Bibliogrāfija

- Andrew, Edward. (2017) Epicurean Stoicism of the French Enlightenment // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 243–253.
- Anscombe, Gertrude Elizabeth Margaret. (1958) Modern Moral Philosophy // *Philosophy*. Vol. 33 (No. 124), pp. 1–19.
- Augustine. (1972) *Concerning the City of God, against the Pagans*. Transl. by H. Bettenson. Great Britain: Penguin Books.
- Becker, Lawrence C. (2017) *A New Stoicism*. Revised Edition. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Bénatouïl, Thomas. (2017) Stoicism and Twentieth-Century French Philosophy // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 360–373.
- Boethius. (1897) *The Consolation of Philosophy of Boethius*. Transl. by H. R. James. London: Elliot Stock, 62, Peternoster Row.
- Boter, Gerard. (1999) *The Encheiridion of Epictetus and its Three Christian Adaptations*. Leiden: Brill.
- Brooke, Christopher. (2006) How the Stoics Became Atheists // *The Historical Journal*. Vol. 49 (No. 2), pp. 387–402.
- Brooke, Christopher. (2012) *Philosophic Pride: Stoicism and Political thought from Lipsius to Rousseau*. Princeton: Princeton University Press.
- Cicero. (1853) *Tusculan Disputations*. Transl. by C. D. Yonge. Pieejams: <https://www.stoictherapy.com/elibrary-tusculan-yonge> (skatīts 25.04.2021.)
- Cicero. (1855) *Stoic Paradoxes*. Transl. by C. R. Edmonds. Pieejams: <https://www.stoictherapy.com/elibrary-stoicparadoxes> (skatīts 21.04.2021.)

- Cicero. (1914) *De finibus bonorum et malorum*. Transl. by H. Rackham. London and New York: William Heinemann; The Macmillan Co.
- Cicero. (1942) *On Fate*. Transl. by H. Rackham. Pieejams: <https://www.stoictherapy.com/e/library-fate> (skatīts 29.04.2021.)
- Čuhina, Larisa. (1990) *Stoicisma filosofiskais mantojums // Sast. M. Kūle, E. Vēbers. Domas par antīko filosofiju*. Rīga: Avots.
- Diogen Lajertskij. (1995) *O zhizni, uchenijah i izrechenijah znamenityh filosofov*. Perv. M. L. Gasparov. Moskva: Tanais.
- Du Vair, Guillaume. (1598) *The moral philosophie of the Stoicks*. Transl. by T. James. Pieejams: <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A21003.0001.001?view=toc> (skatīts 26.05.2021.)
- Ebbesen, Sten. (2004) Where Were the Stoics in the Late Middle Ages? // Strange, Steven K., Zupko, Jack (Eds.) *Stoicism: Traditions and Transformations*. Cambridge: Cambridge University Press, pp. 108–131.
- Ellis, Heather. (2017) Stoicism in Victorian culture // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 319–330.
- Epiktēts. (1991) *Rokasgrāmata // Aurēlijs, Marks. Pašam sev*. Tulk. B. Cīrule. Rīga: Zvaigzne, 130.–151. lpp.
- Evans, Michael. (2011) Captains of the Soul: Stoic Philosophy and the Western Profession of Arms in the Twenty-first Century // *Naval War College Review*. Vol. 64 (No. 1, Article 4), pp. 1–29.
- Gerson, Lloyd P. (2017) Plotinus and the Platonic response to Stoicism // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 44–55.
- Gill, Christopher. (2003) The School in the Roman Imperial Period // Inwood, Brad (Ed.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. New York: Cambridge University Press, pp. 33–58.
- Gill, Christopher. (2017) Stoic themes in contemporary Anglo-American ethics // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 346–359.
- Guilfooy, Kevin. (2017) Stoic themes in Peter Abelard and John of Salisbury // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 85–98.
- Hadot, Pierre. (1999) *Philosophy as a Way of Life*. Transl. by M. Chase. Oxford UK, Cambridge USA: Blackwell Publishers.
- Hegel, Georg Wilhelm. (1955) *Hegel's Lectures on the History of Philosophy*. Vol. 2 (of 3). Transl. by E. S. Haldane, F. H. Simson. Great Britain: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Inwood, Brad. (2003) Introduction: Stoicism, An Intellectual Odyssey // Inwood, Brad (Ed.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. New York: Cambridge University Press, pp. 1–6.
- Irvine, William B. (2009) *A Guide to the Good Life: The Ancient Art of Stoic Joy*. Oxford and New York: Oxford University Press.
- Irwin, Terence H. (2003) Stoic Naturalism and Its Critics // Inwood, Brad (ed.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. New York: Cambridge University Press, pp. 345–364.
- Jerome. (1893) *Against Jovinianus (Book I)*. Transl. by W. H. Fremantle, G. Lewis and W. G. Martley. Pieejams: <https://www.newadvent.org/fathers/30091.htm> (skatīts 23.04.2021.)

- Kraye, Jill. (2017) Stoicism in the philosophy of the Italian Renaissance // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 133–144.
- Lagrée, Jacqueline. (2017) Justus Lipsius and Neostoicism // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 160–173.
- Lipsius, Justus. (1999) *His First Book of Constancy*. Pieejams: <http://people.wku.edu/jan.garrett/lipsius1.htm> (skatīts 02.12.2020.)
- Long, Anthony A. (2003) Stoicism in the Philosophical Tradition: Spinoza, Lipsius, Butler // Inwood, Brad (Ed.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. New York: Cambridge University Press, pp. 365–392.
- MacIntyre, Alasdair. (2007) *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Third Edition. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Macmillan Dictionary. (2021) Pieejams: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/stoicism> (skatīts 20.04.2021.)
- Maurer, Christian. (2017) Stoicism and the Scottish Enlightenment // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 254–269.
- Merriam-Webster Dictionary. (2021) Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/stoicism> (skatīts 20.04.2021.)
- Miller, Jon. (2017) Spinoza and the Stoics // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 218–225.
- Monteņš, Mišels de. (1981) *Esejas*. Tulk. P. Zvagulis. Rīga: Zvaigzne.
- Montesquieu, M. De. (1777) *The Complete Works of M. de Montesquieu*, in 4 volumes. Vol. 2. The Spirit of Laws. London: T. Evans.
- Muglioni, Jean-Michel. (2008) *Pourquoi s'attaquer aux stoïciens?* Pieejams: <http://www.mezetulle.net/article-18336994.html> (skatīts 25.04.2021.)
- Palmer, Ada. (bez gada) *The Transformation of Stoicism Over The Centuries: An Interview With Historian Ada Palmer*. Pieejams: <https://dailystoic.com/the-transformation-of-stoicism-over-the-centuries-an-interview-with-historian-ada-palmer/> (skatīts 23.04.2021.)
- Palmer, Ada. (2017) The recovery of Stoicism in the Renaissance // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 117–132.
- Reydams-Schils, Gretchen. (2017) Stoicism in Rome // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 17–28.
- Robertson, Donald. (2020) *The Philosophy of Cognitive-Behavioural Therapy (CBT): Stoic Philosophy as Rational and Cognitive Psychotherapy*. London and New York: Routledge.
- Sadler, Gregory. (2017) *Symposium: What is Modern Stoicism?* Pieejams: <https://modernstoicism.com/symposium-what-is-modern-stoicism/> (skatīts 06.09.2020.)
- Salles, Ricardo. (2009) Introduction: God and Cosmos in Stoicism // Salles, Ricardo (Ed.) *God and Cosmos in Stoicism*. New York: Oxford University Press, pp. 1–19.
- Schopenhauer, Arthur. (1909) *The World As Will And Idea*. (Vol. 1 of 3). Transl. by R. B. Haldane, J. Kemp. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co.
- Sedley, David. (2003) The School, from Zeno to Arius Didymus // Inwood, Brad (Ed.) *The Cambridge Companion to the Stoics*. New York: Cambridge University Press, pp. 7–32.
- Sellars, John. (2006) *Stoicism*. London and New York: Routledge.

- Sellars, John. (2011) Is God a Mindless Vegetable? Cudworth on Stoic Theology // *Intellectual History Review*. Vol. 21 (No. 2), pp. 121–133.
- Sellars, John. (2015) *Justus Lipsius: On Constancy*. Pieejams: https://www.academia.edu/1038439/Justus_Lipsius_On_Constancy (skatīts 21.06.2020.)
- Sellars, John. (2017) Introduction // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 1–13.
- Sharpe, Matthew. (2017) *Stoicism 5.0: The unlikely 21st century reboot of an ancient philosophy*. Pieejams: <https://theconversation.com/stoicism-5-0-the-unlikely-21st-century-reboot-of-an-ancient-philosophy-80986> (skatīts 20.04.2021.)
- Sherman, Nancy. (2005) *Stoic Warriors: The Ancient Philosophy Behind the Military Mind*. USA: Oxford University Press.
- Stockdale, James B. (1993) *Courage Under Fire: Testing Epictetus's Doctrines in a Laboratory of Human Behavior*. USA: Stanford University.
- Tertullian. (1870) *De anima*. Transl. by P. Holmes. Pieejams: http://www.tertullian.org/works/de_anima.htm#content (skatīts 23.04.2021.)
- Ure, Michael. (2017) Stoicism in nineteenth-century German philosophy // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 287–302.
- Walz, Matthew D. (2017) Boethius and Stoicism // Sellars, John (Ed.) *The Routledge Handbook of the Stoic Tradition*. London and New York: Routledge, pp. 70–84.